

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ОРҚАЛИ СОДИР ЭТИЛГАН ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТЛАРИГА ҚАРШИ КУРАШИШ САМАРАДОРЛИГИГА ЭРИШИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ТАШКИЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

А.А. Таштемиров

Маъмурий ҳуқуқ кафедраси катта ўқитувчиси,
подполковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7568213>

Сўнгги йилларда мамлакатимизда “рақамли иқтисодиёт”ни ривожлантириш ва телекоммуникация соҳаси тараққиётига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, аҳолини сифатли телекоммуникация ва интернет хизматлари билан таъминлаш мақсадида тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Жумладан, мамлакатимизда соғлом интернет-муҳитига эга ахборотлашган жамиятни ривожлантириш, миллий сайтларни кўпайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу билан бир қаторда, шахсларни интернет ҳамлаларидан ҳимоялаш, ахборот олиш ва тарқатиш маданиятини тарғиб қилиш, тармоқ хавфсизлигини таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Оммавий ахборот воситалари орқали мунтазам равишда интернет тармоқларидан фойдаланиш қоидалари, веб-макондаги хавф ва фирибгарликларга қарши курашиш усуллари тушунтирилмоқда.

Ушбу ўзгаришлар ҳаёт сифатини яхшилаш билан бир қаторда, жиноятчиликнинг янги шакли интернет тармоқлари орқали содир этилаётган жиноят турларининг юзага келишига замин яратди ҳамда ҳаётимизга “кибержиноятчилик” тушунчасини олиб кирди.

Интернет билан боғлиқ хавфсизликни таъминлаш бўйича халқаро Symantec Security ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирда ҳар сонияда дунёдаги 12 нафар инсондан биттаси интернет ҳужум қурбони бўлмоқда ва ҳар йили 556 млн. дан кўпроқ киберҳужум уюштирилади ва бунда жабрланувчилар кўрадиган зарар миқдори 100 млрд. АҚШ долларидан кўпроқдир[1].

Жаҳонда «Глобал ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш асри»да инсоният ҳаётида оламшумул ихтиролар билан бир қаторда, ахборот хавфсизлигига таҳдид солаётган интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этилаётган жиноятларни жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатларини аниқлаш, динамикасини таҳлил қилиш ҳамда ушбу турдаги жиноятчиликнинг сабаб ва шароитлари, жиноятчи шахсини ўрганиш ва уларни олдини олиш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда 2022 йилнинг 6 ойида ахборот технологиялари ёрдамида 1608 та жиноятлар содир этилган бўлиб, мазкур ҳисобот даврида жисмоний ва юридик шахсларнинг банк пластик карталари ва бошқа ҳисоб рақамларидан пул талон-торож қилинганлиги ҳолати юзасидан ЖКнинг 168-моддаси билан жами 684 та жиноят иши қўзғатилиб дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилган бўлса, худди шундай ҳолатда жами 1048 та ЖКнинг 169-моддаси билан жиноят иши қўзғатилиб, дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисида таъкидлаганидек, “кўп жиҳатдан аллақачон замонавий ҳаётни белгилаётган хавфсиз ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш масалаларига ҳам эътибор қаратишни истар эдим.

Фақат кучларни бирлаштириш орқали, бир пайтнинг ўзида, ахборот маконидаги таҳдидларни камайтира борган тақдирдагина биз рақамлаштириш афзалликларидан тўла фойдалана олишимиз мумкин.

Кибержиноятчиликка қарши курашиш учун қўшма платформани яратиш вазифаси тобора долзарб бўлиб бормоқда” [2].

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Киберхавфсизлик Маркази ходимлари иштирокида АОКАда ўтказилган матбуот анжуманида, бугунги кунда Ўзбекистонда 25 млн нафардан ортиқ интернет фойдаланувчилари мавжуд. Ўтказилган таҳлил натижалари бугунги кунда мамлакатда кибержиноятчиликнинг ўсиш тенденцияси кузатилаётганлиги, сўнгги 3 йилда кибержиноятлар сони бир неча бараварга ошиб кетган ҳақида маълумотлар берилди. Матбуот анжуманида қайд этилишича, кибержиноятчиликнинг қуйидаги турлари кўп содир этилаётганлиги маълум қилинган, булар:

- фирибгарлар пластик карта фойдаланувчиларига келган СМС-хабарномадаги кодларни тўловни амалга ошириш, ютуқни бериш каби баҳоналар орқали эгаллаб, ундаги маблағларни ўзлаштириши;
- шахсий маълумотларни эгаллаш ва уларни ошкор қилиш билан қўрқитиб товламачилик қилиши (кибертовламачилик);
- ижтимоий тармоқда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиши, ҳақорат, суицид ҳолатлари (кибербуллинг) ва бошқалар[3].

Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик бўйича жинойий жавобгарликнинг белгиланмаганлиги туфайли ҳозирги кунга қадар ушбу соҳада бир қатор муаммолар кўплиги, Олий суд Пленумининг тегишли тушунтириши мавжуд эмаслиги, бу борада муаммолар ўз ечимини топишида қийинчиликлар мавжуд бўлиб, мазкур турдаги жиноятнинг жиноят қонунчилигига киритилиши ушбу соҳада ҳам Олий суд Пленумининг қарори қабул қилиниши зарурлигини, Пленумда бундай жиноятларнинг бошқа фирибгарлик жиноятларидан фарқли хусусиятлари, ушбу жиноятларнинг турлари, содир этилиш шакл ва усуллари, уларни аниқлаш ҳамда процессуал малакаларнинг ўзига хос жиҳатлари, шу билан бирга мазкур жиноятлар учун жазо ва жавобгарликнинг муқаррарлик чоралари қай тарзда ҳал қилиниши мақсадга мувофиқлиги, ушбу жиноятларнинг предмети ва объектини аниқ белгалаб қўйиш таклиф қилинади.

Мамлакатимизда киберфирибгарликнинг минимум даражага етиши ҳозирги шиддат билан олиб борилаётган рақамли иқтисодиётга оид ислохотларнинг самарадорлигини ошириб, бу борада халқимизнинг ахборот технологияларига нисбатан ишончи ҳамда онгини ортиб боришга хизмат қилади. Мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлардан кўзланган асосий мақсад жамиятда

тинчлик

ва осойишталикни сақлаш, жамоат тартиби ҳамда хавфсизлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ, эркинликларини ҳар қандай кўринишдаги тажовузлардан ҳимоя қилишдир. Мазкур ислохотлардан кўзланган асосий мақсад, ички ишлар органлари маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, ҳар бир фуқаронинг хавфсизлигини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини жиноий тажовузлардан муҳофаза қилиш ҳисобланади.

Ҳозирги кунда ахборот технологиялари орқали содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар учун ҳуқуқий баҳо бериш жараёнида айрим муаммолар юзага келаётган эди, жумладан содир этилган ҳуқуқбузарлик қуроли (предмети, воситаси)ни белгилаш, ҳуқуқбузарлик жойи бўйича аниқлик киритиш, содир этилишга имон берувчи шарт-шароитлар бўйича вазиятни баҳолаш ва бошқа шу каби кўплаб жиҳатлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 168-модда 2-қисм “в” бандида “компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этилган бўлса” деб номланган эди, Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 19 октябрь куни қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-794-сон қонунига кўра, юқоридаги номланиш Жиноят кодексининг 168-модда 3-қисм г банд сифатида, “ахборот тизимидан, шу жумладан ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган бўлса” деган номга ўзгартирилди[4].

Мазкур қонун асосида киритилган ўзгартиришга кўра, келгусида интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган фирибгарлик жиноятларига ҳуқуқий баҳо беришда, жиноятни квалификация қилишда, жавобгарлик белгилашда ва айбни исботлаш жараёнида катта аҳамиятга эга бўлди.

Киритилган ушбу ўзгартириш ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик жиноятлари юзасидан ўтказиладиган дастлабки суриштирув жараёнида эътибор қаратилиши лозим бўлган жиҳатларни белгилаб беради.

Бунга мисол тариқасида, ариза билан мурожаат қилган шахсдан олинadиган тушунтириш хатида аниқлик киритиш талаб этиладиган қуйидаги ҳолатларни қайд этиш мумкин, булар:

- Мазкур ходиса қандай амалга оширилганлиги, кибержиноятчи жабрланувчи билан қандай қилиб алоқага чиққанлиги (ижтимоий тармоқлар Telegram, Instagram, Whats App ва ҳ.к.), электронпочта (хат юбориш орқали), телефон рақами орқали;
- унинг akkaунтининг номи ва рақами (ID), телефон рақами, электрон почта манзили, шунингдек, фишинг хатини юборган жиноятчининг akkaунтининг номи, юборган вақтидаги маълумотлари (кейинчалик маълумотлар ўзгартирилиши мумкин);

-бундан ташқари, фишинг хатида юборилган ҳавола орқали ўтган сайтнинг ташқи кўриниши, ушбу хатни юборган фойдаланувчининг электрон манзили ёки akkaунти, ушбу сайтда уни қандай маълумотларни киритишга ундашганини, айнан қайси ҳаволани босгани, ҳаволанинг номи, ушбу сайтда киритилган онлайн тўлов тизимига бириктирилган пластик карта маълумотлари ёки электрон почта манзили;

-почта жўнатмаси қандай мақсадда юборилганлиги, яъни фирибгарликнинг мақсади (товарларни сотиб олиш, алмаштириш, хизматларни сотиб олиш, лотереяда ютиш ва

ҳ.к.), шунингдек хат юборган шахс билан алоқалари (олдиндан таниш бўлганми), ўзини ким деб таништирганлиги, келишув мавзуси, юборилган хат ёки хабар қандай ҳаракатларни бажариш учун юборилганлиги (ҳавола бўйича ўтиш ёки пластик карта, аккаунт маълумотларини киритиш) ни талаб қилганлиги, келишув пулининг миқдори; - маблағларни ўтказиш йўли орқали бўлса, кимнинг номига ўтказилганлиги, ушбу шахснинг манзили, агар воситачи орқали бўлса, пул қайси вақтда ва қайси жойга ўтказилганлиги, пул ўтказилган шахснинг батафсил тавсифи (жабрланувчи уни таний олиши мумкинлиги ва фоторобот туза олиши сўралади); воситачи машинада бўлганлиги (транспорт воситасининг кўриниши, алоҳида белгилари, автоуловнинг давлат рақами), агар маълум бир мобиль телефон рақами ёки банкдаги ҳисоб рақамига ўтказиш йўли билан бўлса, маблағлар қаерга, қачон ва қандай ўтказилганлиги, суриштирув иши учун муҳим бўлган бошқа ҳолатлар сўраб олинади ва тушунтириш хатида батафсил кўрсатилади.

Тушунтириш хати олиб бўлингандан сўнг ариза берувчидан мазкур ходиса қандай амалга оширилганлиги, кибержиноятчи жабрланувчи билан қандай қилиб алоқага чиққанлиги юзасидан агарда қўл телефонида скреншотлар бўлган тақдирда скреншотларни ҳамда банк операциялари, транзакциялари тўғрисида маълумотлари юзасидан ҳужжатлар белгиланган тартибда олинади.

Ушбу турдаги жиноятларга қарши курашишда тезкор суриштирув ишларини самарали ташкил этиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Чунки, ушбу турдаги жиноятлар ўзига хослиги билан бошқа жиноятлардан кескин ажралиб туради. Шунинг учун бу ерда жиноятчининг шахсига аниқлик киритиш содир этилган жиноятнинг содир этилишда асосий ўринга эга. Бунинг учун эса тезкор қидирув тадбирларини ўз вақтида ва самарали қўллаш талаб этилади. Бу борада Г.А.Мирсалихова ўз фикрини қуйидагича баён этади, яъни, “тезкор тадбирлар жараёнида ишларни режалаштириш ва ташкил этишнинг замонавий инновацион услубларини, илғор ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш даражаси қабул қилинаётган қарорларнинг самарали амалга оширилишини таъминлаш ва унинг жараёнини тезкор кузатиб бориш имконини бериш, шунингдек, тезкор қидирув фаолияти бошқарувида ортиқча бюрократлаштириш ва юқори сарф-харажатларга сабаб бўладиган омилларга барҳам бериш” кераклиги, ва шу орқали содир этилган жиноятларни очиш самарадорлигига эришиш мумкинлигини таъкидлайди[5].

Ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик жиноятларига қарши курашиш самарадорлигини оширишга қаратилган таклифлар:

- Банк пластик карталари ва интернет хизматлари орқали содир этилган ҳар бир пул ўғирлаш ва фирибгарлик ҳолатлари бўйича олиб борилаётган дастлабки суриштирув ҳаракатлари юзасидан тез фурсатда қонуний қарор қабул қилинишини таъминлаш мақсадида, Ички ишлар вазирлиги билан Марказий Банк, процессинг марказлари (uzcard, humo), интернет тўлов тизими иловалари (payme, paynet, click, apelsin, ва ҳ.к) марказлари билан самарали ҳамкорлик механизмларини йўлга қўйиш;

- Банк пластик карталаридан фирибгарлик орқали пул маблағларини талон-тарож қилинишининг олдини олиш мақсадида мижозлар томонидан ўзларига тегишли бўлган банк пластик карталарини турли иловага улаш ва фаоллаштиришда “Face-ID”

тизимдан яъни фойдаланувчини тизим юзини таниб олганидан сўнг унга қаршли пластик картани иловага уланиши ва ундан фойдаланишга рухсат берилиши тизимини Республика ҳудудида фаолият юритувчи “HUMO” ва “UzCard”) тўлов тизимларида жорий этиш;

- Фуқароларда ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган жиноятларнинг жабрланувчисига айланиб қолмаслик юзасидан профилактик-огоҳлантирув тадбирларини олиб боришда блогер ва ижтимоий тармоқларда кенг аудиториясига эга бўлган шахсларни кенг жалб қилиш;

- Ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси бўйича мутахасислар тайёрлаб бераётган олий ва ўрта-махсус таълим ўқув юртлари талабалари ва уларнинг битирувчилари орасида мазкур турдаги жиноятларни содир этилишини олдини олиш мақсадида уларни ҳуқуқий онгини шакллантириш ҳамда уларнинг онгида интернет тармоқлари орқали жиноят содир этилиши қонунчилик билан тақиқланганлиги ва тегишли жавобгарликни келтириб чиқариши юзасидан илмий асосланган ягона мафкуравий йўналиш ишлаб чиқиш;

- Ахборот технологиялари орқали содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳолатлари юзасидан келиб тушган ҳар бир мурожаатларни текширув натижаси бўйича унинг қонунийлиги ва жазо муқаррарлигини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси ИИБ тизимида республика миқёсида ушбу турдаги жиноятларни содир этиб келаётган ҳамда жиноятларни содир этишга мойил шахсларни рўйхатининг ягона базасини шакллантириш, ушбу шахслар тўғрисида маълумотларнинг вилоятлараро алмашинувини ва тезкор ишлар олиб борилишини йўлга қўйиш;

- Аҳоли орасида хусусан, меҳнат, вояга етмаганлар ва жамоалар ўртасида интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида тушунтиришлар, хусусан, маърузалар ўқиш, давра суҳбатлари уюштириш, тарғибот буклетлари тайёрлаш тарқатиш, ушбу тарғибот тадбирларида фуқароларда интернет тармоқлари орқали содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг салбий оқибатлари, келиб чиқиш сабаблари ва бу борада шахсларнинг хушёрлигини ошириш борасида тушунтириш ишлари олиб бориш;

- Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олишга маъсул бўлган давлат органлари, жумладан, Ички ишлар органлари ходимларининг кибержиноятчиликка қарши кураш ва интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича билим ва кўникмаларини мунтазам равишда шакллантириш юзасидан ўқув машғулоти ташкил этилса ўз самарасини беради.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, ахборот технологияларидан фойдаланиб фойдаланиб содир этилган фирибгарлик жиноятларини аниқлаш, олдини олиш, қарши курашиш ва уни бартараф этиш бўйича зарур қарорлар қабул қилиш, кибержиноятчиликка қарши курашиш бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, давлат органлари ва халқ манфаатларига таҳдид солувчи киберҳатарларни аниқлаш ва уларга қарши курашиш, кибержиноятлар бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки терговни ўтказиш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига

тахдид солувчи кибержиноятларнинг содир этилишига имкон яратувчи сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш каби муҳим вазифаларни бажариш ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири эканлигини унутмаслик лозим. Зеро, давлатдаги ҳар бир фуқаронинг хавфсизлиги давлат учун муҳим аҳамият касб этади.

References:

1. А.Анорбоев, Р.Хурсанов. Кибержиноятлар хавфини бартараф этиш йўллари. Илмий мақола. ОДИЛ СУДЛОВ. Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр. 5/2020. 25-27 бетлар. https://sud.uz/wp-content/uploads/2021/odilsudlov/5_uz.pdf.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг мажлисидаги нутқи. // <https://president.uz/uz/lists/view/5542> (16.09.2022 й.)
3. ИИБ Киберхавфсизлик Маркази ходимлари иштирокида АОКАда ўтказилган матбуот анжумани маълумотлари. <https://kun.uz/news/2022/06/17/ozbekistonda-songgi-3-yilda-kiberjinoyatlar-soni-bir-necha-baravarga-oshgan>.
4. “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-794-сон қонуни. <https://lex.uz/docs/6242547> (Мурожаат вақти 2022 йил 29 ноябрь)
5. Г.А. Мирсалихова. Тезкор қидирув фаолиятини ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Илмий мақола. EURASIAN JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES <https://doi.org/10.5281/zenodo.7262974>